

УДК 347.214.11:59

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ В ЦИВІЛЬНИЙ ОБОРОТ ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

FEATURES OF ENGAGEMENT IN CIVILIAN CIRCULATION INDIVIDUAL OBJECTS OF CIVIL RIGHTS

Устименко О.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена можливості залучення в цивільний оборот дикої тварини у стані природної волі. Охарактеризовано цінність як ознаку об'єкта цивільних прав. Проаналізовано правомочність володіння окремими об'єктами цивільних прав.

Ключові слова: тварина, дика тварина, цивільний оборот, стан природної волі, володіння, цінність.

Статья посвящена возможности вовлечения в гражданский оборот дикого животного в состоянии естественной свободы. Охарактеризована ценность как признак объекта гражданских прав. Проанализирована правомочность владения отдельными объектами гражданских прав.

Ключевые слова: животное, дикое животное, гражданский оборот, состояние естественной свободы, владение, ценность.

The article is devoted to the possibility of engaging wild animals in the civilian turn of the state of natural freedom. Characterized value as a sign of the object of civil rights. The author's ability to own individual objects of civil rights has been analyzed.

Key words: animal, wild animal, civil turnover, state of natural will, possession, value.

Право власності традиційно розуміється як речове право, право, яке надає його носієві правомочності володіння, користування та розпорядження річчю, а також можливість вимагати від невизначеного кола суб'єктів утримуватись від порушень означеного права. Об'єктом речового права, об'єктом правовідносин власності «хрестоматійно» вважається річ, під час аналізу якої як правової категорії на перший план виходить така її ознака як цінність. У соціально-філософському розумінні цінність характеризує соціально-історичне значення об'єкта для суспільства та особистісний сенс для індивідів певних явищ дійсності [1, с. 389]. У праві цінність об'єкта цивільних прав дорівнюється здатності задовольняти різноманітні майнові та немайнові потреби суб'єктів цивільного права [2, с. 144]. Наведені визначення категорії «цінність» містять у собі посилання на суспільство в цілому та на суб'єктів цивільного права зокрема як на його структурні одиниці. Отже, тварини як особливі, окремі об'єкти цивільних прав, об'єкти права власності, відповідаючи ознаці цінності, повинні задовольняти потреби фізичних та юридичних осіб, інших суб'єктів цивільних правовідносин та абстрактного суспільства в цілому.

Види тварин, про яких йдеться в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [3], в тій чи іншій мірі відповідають наведеній ознаці. Так, метою роз-

ведення та утримання домашніх, сільськогосподарських, лабораторних, хутрових, зоопаркових, циркових та диких тварин, що перебувають у неволі або напіввольних умовах (види тварин, зазначених у законі), є задоволення побутових, естетичних, наукових та інших потреб людини та суспільства. Тварини можуть виконувати охоронні функції, рятувальні роботи, бути поводитим чи засобом, що приводить у дію гужовий транспорт, використовуватись як компаньйони тощо. Утім, в означеному нормативно-правовому акті в якості виду (категорії) тварин не згадуються дикі тварини, що перебувають у стані природної волі. Вважаємо, що такі тварини можуть набувати цінності тільки в разі вилучення їх із природного середовища, а до моменту вилучення цінність будуть являти скоріше дії, спрямовані на це вилучення – наприклад, полювання або рибальство.

Законом України «Про тваринний світ» передбачено, що громадяни вправі використовувати об'єкти тваринного світу для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо), в тому числі здійснювати полювання та рибальство. Не забороняється також використання об'єктів тваринного світу, які перебувають у стані природної волі, в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях. Це використання здійснюється безоплатно і без відповідних дозволів чи інших документів, за умови, що при цьому об'єкти тваринного

світу не вилучаються (в тому числі тимчасово) із природного середовища, тваринам та середовищу їх існування не завдається шкоди, не порушуються права власників і користувачів природних ресурсів [4]. Таки чином, цінність тварини як об'єкта права власності поширюється також на диких тварин, що перебувають у стані природної волі, тобто момент вилучення тварини з природного середовища існування не має принципового значення та не повинен враховуватись у ракурсі розгляду даної ознаки.

Наступним дискусійним питанням є правомочність володіння власника такого об'єкта цивільних прав, як тварина. Зазначена правомочність традиційно тлумачиться як панування суб'єкта правовідношення над таким об'єктом. Щодо панування над твариною як над об'єктом цивільних прав, то можна визначити його як перебування тварини під владою людини. Таке панування є особливим з огляду на те, що тварина наділена унікальними для об'єкта цивільних прав потребами: необхідністю харчуватись, одержувати належний догляд, лікування та ін. Забезпечити тварину означеним де-юре може будь-який із суб'єктів цивільних правовідносин, проте де-факто це завжди так чи інакше виконується безпосередньо людиною, оскільки інші учасники цивільного правовідношення є абстрактною штучною категорією, конгломератом, створеним відповідно до волі людини. Утім, сумнівним убачається панування з боку людини над дикими тваринами, що перебувають у стані природної волі, оскільки вони можуть існувати без втручання та участі людини, в тому числі мігруючи між країнами або континентами. Пояснити це можна тим, що для переходу дикої тварини в категорію предмета відповідного договору (рішення суду, адміністративного акту тощо), за яким відбувається перехід права власності на неї, вона повинна бути спочатку вилучена з природного середовища, в якому перебуває.

Вилученням із природного середовища можна вважати розрив природного зв'язку тварини з екологічною системою, частиною якої вона є, та автоматичне «підпадання під дію» норм цивільного права, в тому числі й у разі створення для тварини напіввільних умов існування. Із цього моменту дика тварина вже не вважається об'єктом тваринного світу, на який поширюються норми екологічного законодавства, а стає об'єктом цивільних прав, а отже, можна вести мову про набуття на неї права власності відповідними суб'єктами права. Проілюструвати наведену позицію можна твердженням радянських правознавців, які зауважували, що тварини, вилучені з природного середовища, в тому числі такі, що утримуються в неволі або напіввільних умовах, не є об'єктами дикої тваринного світу. Вони перетворюються в товарно-матеріальні цінності, використання яких регулюються цивільним, адміністративним законодавством тощо [5, с. 14]. В унісон наведеній позиції сучасні вітчизняні фахівці в галузі екологічного права зазначають, що об'єктами цивільного права можуть бути тільки ті природні об'єкти, що вилучені з екосистеми, в тому числі приручені свійські тварини [6, с. 31].

Вилучення з природного середовища як необхідний елемент переходу дикої тварини від статусу «тварина – природний ресурс» до статусу «тварина – об'єкт права» є необхідним для, наприклад, профілактичного огляду тварини перед передачею її майбутньому власникові, проведення чипування, шеплення, оформлення необхідної документації на тварину тощо. Саму процедуру вилучення може бути проведено шляхом полювання, рибальства, відгородження відповідної території, розставлення тенет або пасток тощо. Існують законодавчі обмеження, спрямовані на належне застосування знарядь такого вилучення. Так, відповідно до положень Закону України «Про тваринний світ» під час вилучення об'єктів тваринного світу забороняються виговлення, збут, застосування, зберігання отруйних принад, колючих, давлячих та капканоподібних

знарядь лову, електроловильних систем (електровудок), електрогону, петель, самоловів, самострілів, вибухових речовин, пташиного клею та монониткових (волосінних) сіток (крім тих, що призначені для промислового лову), а також інших засобів, заборонених законом.

Слушною є наукова позиція фахівців у галузі екологічного права стосовно того, що поняття «володіння» стосовно об'єктів тваринного світу є запозиченим із понятійного апарату цивільного права лише для позначення приналежності останніх особам, які використовують та охороняють диких тварин. Такими особами можуть бути держава, від імені якої діють відповідні органи державної влади, або користувачі тваринного світу, що здійснюють ведення мисливського господарства, займаються рибним господарством або іншою діяльністю, пов'язаною з охороною й організацією раціонального використання об'єктів тваринного світу. Якщо фізична або юридична особа не має відповідного господарства, куди входять мисливські угіддя, рибогосподарські водні об'єкти або інші відособлені природні ресурси, то вона не може володіти об'єктами тваринного світу. На відміну від власника майна, власник об'єктів тваринного світу не в змозі панувати над ними. Таким чином, володіння об'єктами тваринного світу має розглядатися в єдності з питаннями володіння ділянками земель, лісу й водних об'єктів, де можуть жити дикі тварини, але у праві неможливим є поєднання в одне ціле живої істоти та об'єкта неживої природи. Тобто зміст права власності на об'єкти тваринного світу зводиться тільки до однієї правомочності – розпорядження [7, с. 446–447].

У разі набуття права власності на тварину на підставі оплатного договору необхідним є визначення її матеріальної вартості. Така процедура (із залученням спеціалістів або самостійно сторонами) можлива тільки в разі вилучення дикої тварини з природного середовища та проведення, за необхідності, відповідних маніпуляцій з нею. У свою чергу, природні ресурси (в тому числі дикі тварини у стані природної волі) як об'єкти природного походження становлять національне багатство України, та, на відміну від товарно-матеріальних цінностей, не мають вартості і не є майном у власному значенні цього слова [8, с. 94]. Ці тварини характеризуються не з позицій відповідності критеріям матеріальної вартості, а є цінністю для суспільства в цілому як природний ресурс, що є обов'язковою складовою частиною для його гармонійного існування та розвитку.

Варто зауважити, що в Законі України «Про тваринний світ» зазначено, що об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності Українського народу. На думку З.В. Ромовської, у правовій літературі домінує думка про те, що право власності Українського народу – це надумана, штучна юридична конструкція, а власність народу і держави є тотожними поняттями [9, с. 47]. Висловлюються також фактично ідентичні наукові позиції про те, що на сьогодні законодавчо закріплено ускладнену двохсуб'єктну модель права власності на об'єкти, що мають належати виключно або переважно українській спільноті, яку репрезентує держава Україна. У результаті цього одну частину об'єктів формально закріплено на праві власності за таким суб'єктом, як Український народ, а іншу – за державою Україна [10, с. 40].

Свого часу відомий цивіліст Г.Ф. Шершеневич зазначав, що до речей, які нікому не належать, відносяться переважно дикі тварини та птахи. Дикими дослідник називав тварин, які належать до порід, що зазвичай не підкорені пануванню людини. Диким тваринам він протиставляв: а) домашніх тварин, тобто за своєю природою підкорених пануванню людині – собаку, коня, корову, вівцю; б) полонених тварин, тобто диких, підкорених пануванню людини завдяки штучним пристроям, наприклад, вовк на ціпку

або орел у клітці; с) приручених тварин, тобто диких за своєю природою, але підкорених пануванню людиною без спеціальних пристроїв, наприклад, ведмідь або леопард. Автором зроблено висновок про те, що тварини та птахи, підкорені пануванню людиною, складають предмет права власності відповідної особи [11, с. 173].

Фактично наведене вище твердження рецепційоване в сучасне вітчизняне цивільне законодавство, оскільки відповідно до статті 333 ЦК України особа, яка збирала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, місцевого звичаю або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки. Іншими словами, дана підстава набуття права власності класифікується як первинна, а зловлена риба, що законодавчо віднесена до тварин, стає власністю того, хто її виловив. Аналогічно трактується приналежність диких тварин, що перебувають у стані природної волі, в законодавстві ряді інших країн. Наприклад, відповідно до § 960 Цивільного уложення Німеччини дикі тварини є безхазяйними той час, упродовж якого вони перебувають на волі. Дикі тварини, що утримуються в зоопарку, а також риби у ставах або інших закритих приватних водоймах, безхазяйними не є [12, с. 270].

У вітчизняних наукових працях превалюючою є наукова позиція, відповідно до якої об'єкти тваринного світу, а саме дикі тварини, що перебувають у стані природної волі (на відміну від усіх інших категорій тварин), є частиною екологічної системи природи, а не майном [13, с. 15; 44]. Ідентичної позиції дотримується Ю.С. Шемшученко, який зауважує, що не є об'єктами тваринного світу сільськогосподарські та свійські тварини. Вони є майном, яке належить на праві власності державним, кооперативним, громадським організаціям, громадянам, а тому їх використання та охорона не регулюються Законом України «Про тваринний світ» [14, с. 412]. І.І. Каракаш взагалі доходить

висновку, що більш придатним є юридичне закріплення правової конструкції «право народного надбання природних багатств», а не «право власності народу на природні об'єкти», заперечуючи останнє як таке [15, с. 382].

Варто погодитись із твердженням про те, що під час регламентації відносин, пов'язаних із використанням та охороною об'єктів тваринного світу, частіше використовується імперативний метод, у тому числі адміністративно-правового регулювання [13, с. 47], а положення цивільного права мають вторинний, факультативний характер. У свою чергу, до відносин, що складаються з приводу всіх інших категорій тварин, окрім диких тварин, що перебувають у стані природної волі, відповідно, застосовується переважно диспозитивний метод правового регулювання. Окрім цього, в Законі України «Про тваринний світ» наявне положення про те, що об'єкти тваринного світу в Україні можуть перебувати в державній, комунальній або приватній власності, та про те, що об'єкти тваринного світу, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форм власності, є об'єктом права державної або комунальної власності. Використання термінів «утримання» або «зберігання» свідчить про непряму необхідність вилучення дикої тварини з природного середовища. Натомість стаття 7 зазначеного закону регламентує пряму необхідність вилучення дикої тварини з природного середовища для набуття права власності на неї: «Об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб».

Ураховуючи наведене, можна дійти висновку, що дика тварина, яка перебуває у стані природної волі, з позицій цивільного права може бути залучена в цивільний оборот тільки з моменту вилучення її із природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко ; под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 431 с.
2. Гражданское право. Часть первая: учеб. для вузов / под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. Москва : Изд. группа Норма-Инфра-М, 1998. 464 с.
3. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2006 р. № 3447-IV. *Офіційний вісник України*. 2006. № 11 (29.03.2006). Ст. 692.
4. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 р. № 2894-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 2 (25.01.2001). Ст. 47.
5. Право пользования животным миром: Текст лекций / В.А. Чуйков, В.С. Шахов. Харьков : Юрид. ин-т, 1987. 35 с.
6. Екологічне право України : навчальний посібник. 2-е вид. / Л.О. Бондар, В.В. Курзова. Вид-во «Бурун книга». 2008. 368 с.
7. Нечепорук Л.Д. Право власності на об'єкти тваринного світу. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 442–448.
8. Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А.П. Гетьмана. Харків : Право, 2013. 432 с.
9. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності : підручник. Київ : Алетта ; ЦУЛ, 2011. 246 с.
10. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 5: Право власності та інші речові права / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатеевої. Серія «Коментарі та аналітика». Харків : ФО-П Лисяк Л.С., 2011. 624 с.
11. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. Москва : Статут, 2005. 461 с.
12. Гражданское уложение Германии = Deutsches Bürgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz : ввод. закон к Гражд. уложению / пер. с нем. В. Бергман, введ., сост. ; науч. редакторы А.Л. Маковский [и др.]. 2-е изд., доп. Москва : Волтерс Клувер, 2006. 816 с. (Серия «Германские и европейские законы»; Кн. 1). Парал. тит. л. нем.
13. Книш В.І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» ; Харківський нац. університет внутр. справ. Харків, 2007. 187 с.
14. Екологічне право України. Академічний курс. Підручник / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : ТОВ Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.
15. Каракаш І.І. Актуальні питання реформування конституційних засад права власності на природні об'єкти та їх ресурси. *Реформування правової системи України : проблеми і перспективи розвитку в контексті європейських інтеграційних процесів. Міжнар. наук.-практ. конферен. (Київ, 28–29 квітня 2004 р.)*. В 2 ч. Ч. 2. Київ : Нац. Акад. управління, 2004. С. 380–386.